

Maria Mårsell, *Fredstematikens kritiska potential. Feminism, militarism och kolonialism hos Frida Stéenhoff, Elin Wägner och Hagar Olsson*, Malmö: Ellerströms, 2024, 459 s. (diss. Huddinge)

<https://doi.org/10.54797/tfl.v55i1.55947>

Maria Mårsell's avhandling är inriktad på skönlitterära gestaltningar av fredsfrågan bland svenskspråkiga författare med feministiska intentioner i Östersjöregionen under 1900-talets första decennier samt att relatera dessa till en internationell kontext. Avhandlingen tar även upp själva fredsbegreppet liksom den internationella fredsrelsens traditioner och dess förhållande till feminism och kolonialism. Tre författare står i fokus: Frida Stéenhoff, Elin Wägner och Hagar Olsson, som sägs "både ingå i och bidra till att skapa en feministisk tanketradition om fred" (s. 16).

Redan i inledningen framgår det att metoden att föra samman fredstematiken med feminism och kolonialism syftar till att synliggöra "de antropocentriska och koloniala perspektiv som dominerat den västerländska förståelsen av fredsbegreppet" (s. 17). Den fredsrelse som växte fram under 1800-talet beskrivs som en del av en mer allmän moderniseringsprocess och som sådan också förbunden med västerländsk kolonialism och imperialism, en historiesyn som ges teoretisk förankring i den postkoloniala forskning som presenteras i inledningskapitlet och som utgör grund för textanalyserna.

Avhandlingens syfte sägs vara att problematisera fredstematiken i de valda skönlitterära verken och att undersöka hur texterna går i dialog med en internationell tanketradition om fred. Mer konkreta frågeställningar rör hur fredstematiken gestaltats och hur den kontextualiserats, hur fredsbudskapet reproducerar eller underminerar traditionen att köna och rasifiera fredstanken, vilka strategier och argument för fred som gestaltas och slutligen hur texterna förhåller sig till idén om krig som något naturgivet eller oundvikligt.

Centralt för avhandlingsprojektet är postkolonialismens kritiska analys av den eurocentriska modernitetsberättelsens anspråk på universalism, särskilt då den avkoloniserande riktning inom denna som representeras av en rad latinamerikanska forskare. Tre av dessa lyfts

särskilt fram som viktiga: Anibal Quijano, som betonat den europeiska modernitetens beroende av kolonialism, Maria Lugones, som lyft fram kopplingen mellan kolonialism, ras och genus, samt Nelson Maldonado Torres, som pekat på hur den europeiska moderniteten är präglad av krigarens och erövrarens erfarenheter och världsbild. Maria Mårzell går igenom dessa i tre separata avsnitt och redogör för hur de är kopplade till de kommande analyserna. Teorigenomgången presenterar ytterligare ett par begrepp och avslutas med att ett par egna begrepp definieras: *militarismens ontologi*, *barbariets paradox* och *tvetydighetens militarism*. Avhandlingens metod beskrivs på följande sätt: "att lyfta fram och problematisera fredstematiken i det skönlitterära materialet med närläsningar som genomförs med utgångspunkt i en postkolonial och avkoloniserande begreppsapparat liksom mot bakgrund av lokala såväl som internationella historiska och politiska kontexter (s. 57).

Inledningskapitlet avslutas med en forskningsöversikt som särskilt lyfter fram den forskning om de tre författarna som berört fredstematiken. Det framgår samtidigt att avhandlingens inriktning på sambanden mellan fred, feminism och kolonialism är ett mer eller mindre obearbetat fält. De tre analyskapitlen föregås av ett idéhistoriskt översiktskapitel, som beskriver den internationella fredsrörelsens historia och idétraditioner från slutet av 1700-talet fram till början av 1900-talet och tiden efter det första världskriget.

Kapitlet om Frida Stéenhoff, vars skönlitterära författarskap ägnats liten uppmärksamhet av tidigare forskning, behandlar dels dramat *Stridbar ungdom* (1907) och dels den historiska dramaromanen *Ljusa bragder och mörka dåd* (1915). Dramat anknyter historiskt sett till unionsupplösningen 1905 och till diskussionen om hur Norges krav på självständighet skulle bemötas. Utan att Norge nämns, så står frågor om krig och fred i centrum för dramat vars personer ger uttryck för olika hållningar såsom fredsaktivism, traditionalism och militarism. Ett viktigt inslag är den roll arbetarrörelsen spelar med sitt ökande samhällsinflytande och sin kritik mot militarism och konservativ nationalism. Det som framställs som motsats i *Stridbar ungdom* är ett samhälle präglad av fred, internationalism och jämlikhet. Analysen visar hur nära frågan om fred är kopplad till feminism och kampen för social rättvisa. Samtidigt lyfter analysen fram hur

denna samhällsvision präglas av det som i avhandlingen definieras som den ljusa sidan av det *kolonial/ moderna genussystemet*, det vill säga en syn på världen som är kolonialt färgad och *rasifierad*, inte minst i synen på kriget som barbari, till "lägre" och mindre utvecklade kulturer, ett förhållande Mårzell benämner som *barbariets paradox*. Fredstanken i dramat definieras vidare som *idealistisk*, som i detta sammanhang betyder att den för att förverkligas kräver en omdaning av samhället, något som står i motsättning till den mer traditionella synen på krig som kopplat till människans natur och därmed oundvikligt.

Huvudperson i den historiska dramaromanen *Ljusa bragder och mörka dåd* är den internationellt kände svenske slaverimotståndaren Carl Bernhard Wadström. Handlingen rör sig mellan det koloniserade västra Afrika, en plats för den transatlantiska slavhandeln, och två kolonialmaktscentra, London och Paris. Genom sin kamp mot slave-riet är Wadström och ett par andra svenskar dramatiska hjältar medan deras främsta motståndare utgörs av ett par europeiska slavhandlare. I avhandlingen spelar begreppet rasifiering i form av *vitifiering* respektive *svartifiering* en central roll i analyserna av koloniala diskurser och av relationerna mellan kolonisatörer och koloniserade. Analysen av Stéenhoffs drama tydliggör en viktig aspekt av rasifiering, då den lyfter fram att det även finns hierarkier inom vitifiering, det vill säga att vissa kolonisatörer är mer vita än andra, såsom här mellan "goda" slavmotståndare och "onda" slavförespråkare. Dessa skiktningar torde gälla koloniala diskurser allmänt sett och då även omfatta svartifiering. Det innebär att relationerna mellan kolonisatörer och koloniserade vanligtvis är långt mer komplexa och motsägelsefulla än vad den grundläggande dikotomin ger vid handen.

Analysen visar på ett mycket övertygande sätt att dramat innehåller flera komplikationer sett ur ett kolonialt perspektiv. Då dramat genomgående framställer svenskar som humana och progressiva, förbises det historiska faktum att Sverige på olika sätt var inblandat i den europeiska kolonialismen. Dramat ses här därför som ett exempel på så kallad *exceptionalism*, det vill säga för uppfattningen att landet stått utanför den koloniala exploateringen av länder och folk. Det är en historiesyn som länge även dominerat i andra nordiska länder och som gjort att forskningen om nordisk kolonia-

lism tagit fart först under de allra senaste decennierna (se till exempel temanumret om "Nordic colonialisms" i *Scandinavian Studies*, Volym 91, Numbers 1-2, Spring/ Summer 2019). Wadströms vilja att befria Afrika från slaveri innebär också enligt samma tolkning ett slags filantropisk kolonialism där afrikanerna själva görs till objekt för västerländsk kunskap och reformering utan att de tilldelas egen handlingskraft. Det är ett synsätt som i dramat främst ifrågasätts av en av de kvinnliga huvudpersonerna, Sophie, som är dotter till en europeisk slavägare och en inhemsk koloniserad kvinna. Hon lyfter fram de koloniserades självständiga kamp och aktualiserar även möjligheten att använda våld i denna. I dramat slut tar hon själv till våld mot en av slaveriförespråkarna och överskrider på så sätt det kolonialmoderna genussystemets gränsdragningar, något som möjliggörs genom hennes dubbla kulturella tillhörighet. Vad gäller fredstanken mynnar den historiska dramaromanen ut i en slutsats liknande den i *Stridbar ungdom*: varaktig fred kan endast åstadkommas om samhället och världen omdanas i grunden, så att jämställdhet mellan könen och jämlikhet mellan klasser och folk råder.

Kapitlet om Stéenhoff visar hur produktiv kombinationen av teori och kontextualisering är för textanalyserna, vars huvuddrag endast kunnat lyftas fram här. Men medan teorin ges en utförlig presentation i inledningskapitlet, sägs mycket lite om vad kontextualisering innebär eller hur den används som metod. Denna avsaknad kan ses som en brist, men det hindrar inte att den kontextualisering som genomförs framstår som relevant och övertygande, något som gäller avhandlingen i stort.

Till skillnad från Frida Stéenhoff är forskningen om Elin Wägners numera omfattande, även om man som Maria Mårzell huvudsakligen aktualiserar den som rör avhandlingens tematik, en forskning som hon genomgående går i produktiv dialog med. Även här står två texter i centrum för analysen, romanerna *Den befriade kärleken* (1918) och *Den föröddas vingården* (1920), som båda tillhör författarens minst kommenterade.

Den befriade kärleken utspelar sig i Stockholm och Sydafrika under första världskriget och beskriver olika förhållningssätt till det: flykt från det genom konst och religion eller aktivt, på sikt fredsbefrämjande, socialt arbete. En utgångspunkt för analysen är

att romanen visar hur världskriget är relaterat till den europeiska kolonialismen, något som gestaltas genom två parallella kärlekshistorier som på en gång utgör speglingar av och kontraster till varandra. Kvinnors medborgerliga rättigheter och aktiva samhällsmedborgarskap visar sig vara en förutsättning för fred enligt romanen. Denna tanke är främst kopplad till en av de kvinnliga huvudpersonerna, Mikaela, och hennes sociala arbete. Betonandet av den enskilda individens agens och dess betydelse för kollektivet aktualiseras även i diskussionen om vapenvägran, ett centralt tema hos Elin Wägner och som visas med exempel från andra av författarens texter. *Den befriade kärleken*, främst gestaltad genom Mikaelas äktenskap, är inte bara en jämlik kärlek utan också en som innefattar samhälleligt ansvar och fred. Som Mårssells analys också visar, innehåller romanen skarp kritik mot missionen i Afrika, därför att dess representanter är omedvetna om dess koppling till kolonialism och för att de ser på kontinenten som en plats den europeiske individen kan nyttja för sitt eget självförverkligande.

Den förödda vingården skildrar nöden i Wien åren efter första världskriget och bygger på reportage Elin Wägner skrev därifrån under ett halvårs vistelse där. En utgångspunkt för analysen av denna roman, vars betydelse och konstnärliga kvaliteter ofta bagatelliserats av tidigare kommentatorer, är att den ses som "Wägners första större formexperiment" (s. 261) med inslag från snapshotteknik och film. Analysen vill också lyfta fram hur genus och ras är relaterade till romanens fredsbudskap. Särskild uppmärksamhet ägnas den roll den bibliska allegorin spelar för gestaltningen av ett feministiskt fredsbudskap liksom för omtolkningen av den sedan länge dominerande militaristiskt präglade historiesynen.

Till Wien kommer romanens huvudperson Rut för att delta i den svenska hjälperksamheten. Analysen visar att hjälparbetet problematiseras, bland annat för de hierarkiska relationer det medför. Romanen innehåller även mediekritik, då den visar hur film kan användas som ett medel för vinklad verklighetsbeskrivning och propaganda. Ruts möten med olika personer och individer visar en europeisk civilisation och manlighet i kris. Det sker främst genom att ett androcentriskt krigsnarrativ ställs i kritisk belysning. En motpol utgörs av den judiska journalisten Gisela, som också hon ägnar sig åt hjälparbete,

något hon finansierar genom att sälja sin kropp. Det senare innebär en utsatthet långt från Ruts och övriga hjälparbetares privilegierade ställning i förhållande till de nödlidande. I romanens slut dör Gisela ett slags offerdöd och genom den bibliska allegori som aktualiseras blir hon en kristusgestalt, men i feministisk omtolkning. Det är här romanens fredsbudskap enligt Mårzell tydligast träder fram: det västerländska samhället måste organiseras om med kvinnors erfarenheter som grund, ett tema som pekar fram mot *Väckarklocka*.

Som nämnts beskrivs *Den förödda vingården* som den första stora experimentromanen i författarskapet. Mårzell hänvisar till den fragmentariska berättartekniken som gestaltar ett samhälle i kris och till att den är en genrehybrid, något som enligt henne gör den till ett i nordisk litteratur "tidigt modernistiskt verk" (s. 279). På ett annat ställe heter det att Wägner med denna roman utvecklat "det teatrala berättargrepp med skarpa kontraster och analogier som hon påbörjat ett par år tidigare med *Den befriade kärleken*" (s. 268). Mot huvudragen i Mårzells analys här är inget att invända, likväl kan ett par preciseringar göras, förslagsvis med en av författarens mest kända romaner, *Åsa-Hanna* (1918), som utgångspunkt. Även denna är en roman som har världskriget som bakgrund och den riktar mycket skarp kritik mot kvinnans situation i ett patriarkalt samhälle.

Åsa-Hanna beskrivs vanligen som en realistisk bonderoman, men den har flera drag gemensamt med dem som pekas ut som form-experimentella och modernistiska inslag i *Den förödda vingården*. Den är i hög grad en genrehybrid där den kristna prövningsromanen kombineras med melodram, något som komplicerar den centrala frågan om kvinnans skuld och handlingsmöjligheter i patriarkatet. Genom anknytningen till melodram aktualiseras teatrala och filmiska inslag, särskilt i romanens dramatiska slut. Melodramatiska inslag var för övrigt mycket vanliga redan i 1800-talsromanen och något som därifrån kom till det betydligt yngre filmmediet och inte tvärtom. Huruvida en text ska ses som modernistisk eller ej beror naturligtvis på hur man definierar modernism, men här hade resonemanget behövt utvecklas ytterligare för att helt övertyga, eftersom de inslag i *Den förödda vingården* som beskrivs som modernistiska även återfinns i en rad romaner som vanligtvis inte brukar beskrivas som modernistiska.

Utrymmet medger inte att även gå in på det tredje analyskapitlet, där Hagar Olssons romaner *På Kanaanexpressen* (1929) och *Chitambo* (1933) står i fokus. Här ska endast konstateras att analyserna av dessa fogar sig till mönstret i avhandlingen som helhet. Den karaktäriseras av mycket väl genomförda textanalyser där teorin genomgående görs relevant och där kontextualiseringarna ger de studerade texterna djup och komplexitet. Inte minst den breda kontextkunskapen imponerar och är också synlig i vissa fotnoter som utvecklas till ett slags miniessäer. Forskningen om feministisk fredstematik i svenskspråkig litteratur i början av 1900-talet har fått ett viktigt bidrag genom Maria Mårssells avhandling.

Peter Forsgren

Maria Jönsson, Peter Henning, Anders E. Johansson & Jenny Jarlsdotter Wikström, *Omsorg och ironi. Fyra essäer om litteraturundervisning på högskolan*, Göteborg: Makadam, 2024. 183 s.

<https://doi.org/10.54797/tfl.v55i1.55949>

Det finns en seglivad föreställning att litteraturredaktik och frågor som rör undervisning inte tillhör litteraturvetenskapens viktiga områden. Ibland kan man få uppfattningen att undervisningsperspektivet nästan ses som en distraktion, ett nödvändigt ont som gör att forskaren tvingas lämna sitt elfenbenstorn och kliva ner bland studenterna. Eller rentav som ett slags hot mot själva ämnet som upplevs bli förminskat av didaktiska perspektiv. Följaktligen har få litteraturvetare ägnat sig åt att skriva om den litteraturundervisning som äger rum i den högre utbildningen. Samtidigt är själva kärnan i litteraturvetenskapen – *seminariet* – ett undervisningstillfälle, och dessutom ett väldigt speciellt sådant. Den som reflekterar vidare över denna kärnverksamhet kan inte undgå att se de komplexa processer av samspel och interaktion som pågår mellan lärare, studenter och texter. Att teoretisera och problematisera den typen av processer, från både lärarens och studenternas perspektiv, är vad litteraturredaktik handlar om.